

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

УДК 159.922:377.4

Т.В. Матвійчук,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»*

Розвиток суспільства шляхом демократизації вимагає гуманістично-гуманітарної парадигми освіти, що детермінує найбільш пріоритетні напрямки психологічної науки. Одним із таких напрямків є формування компетентних, висококваліфікованих фахівців усіх провідних галузей професійної діяльності. Відтак, пріоритетної актуальності набуває психолого-педагогічна проблема перманентного підвищення професіоналізму викладачів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), які мають готувати таких фахівців.

Вивчення педагогічних здібностей у вітчизняній психології має давні традиції. Недостатньо вивчене питання детермінації спеціальних здібностей викладача ВНЗ різними індивідуальними властивостями. Особливу актуальність дана тема здобуває у зв'язку з тим, зміни у системі вищої освіти, пов'язані із соціально-економічними умовами сучасного українського суспільства та поступовою інтеграцією України до європейського та світового співтовариства, висувають якісно нові вимоги до особистості викладача ВНЗ. Сьогодні вища школа потребує педагога, здатного на високому професійному рівні самостійно, творчо і відповідально працювати, креативно мислити, професійно діяти у проблемних ситуаціях. Ефективність педагогічної діяльності викладача ВНЗ вирішально-визначальним чином залежить від рівня розвитку його професійних здібностей.

На сьогодні пріоритетними стають дослідження природи різних здібностей, їх біологічних і соціальних детермінацій, умов формування у різних видах діяльності, а вивчення спеціальних здібностей викладача та їхня особлива роль у системній організації індивідуальності є актуальною психологічною науково-практичною проблемою.

У педагогічній науці накопичено достатній фонд наукових знань, що дозволяє вирішити зазначену проблему:

розроблено теоретико-методичні основи формування професійної компетентності,

підвищення кваліфікації, розвитку педагогічної майстерності педагога (І. М. Богданова, С. Г. Вершловський, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, І. А. Колесникова, К. В. Макагон, В. Я. Синенко, В. А. Сластьонін та ін.);

виявлено концептуальні основи педагогічної інноватики (П. М. Завлін, В. І. Загв'язінський, Є. Ш. Ляська, С. Ю. Марінчак, С. А. Сисоєва та ін.);

визначено підходи до управління розвитком системи освіти та інноваційними процесами, що виникають (З. Л. Береговський, В. Ю. Крічевський, А. А. Орлов, М. М. Поташник, С. А. Лазарев, А. Г. Соколов та ін.);

сформульовано основні підходи до педагогічного проектування (Дж. Джонс, В. І. Загв'язінський, О. В. Киричук, А. М. Коберник та ін.);

розроблено соціокультурні, антропологічні і системно-структурні аспекти розвитку історико-освітніх процесів (Н. Г. Ничкало, Г. Б. Корнетов, А. П. Ліщинський, А. А. Лігоцький та ін.).

У численних дослідженнях вивчався достатньо широкий крутий проблем: психологічної структури педагогічної діяльності, педагогічної майстерності, такту, педагогічної культури, індивідуального стилю діяльності педагога, процесу формування особистості викладача, педагогічних здібностей педагога, психологічної культури і здібностей до викладання окремих предметів [1-3 та ін.].

Однак педагогічні здібності педагога вивчаються, як правило, поза зв'язком з предметом, що викладається ним, а здібності до викладання конкретного предмета розглядаються поза зв'язком з загальнопедагогічними здібностями. Лише у невеликій кількості досліджень при вивченні педагогічних здібностей використовуються ідеї системного підходу (Н. В. Кузьміна, Е. О. Голубева).

Педагогічні здібності викладача ВНЗ являють собою складноорганізовану, цілісну, дворівневу і багатокомпонентну систему, детерміновану комплексом різнорівневих індивідуальних властивостей. Психологічну

структуру педагогічних здібностей утворюють компоненти двох якісно своєрідних рівнів організації: професійно-педагогічні і предметно-педагогічні здібності. Структура педагогічних здібностей містить стабільну для кожної предметної групи, незалежну від стажу педагогічної діяльності, підструктуру і специфічні залежно від етапу професійного становлення викладача підструктури. Структура професійно-педагогічних здібностей включає як загальну, однакову для всіх викладачів підструктуру (педагогічна ефективність), обумовлену загальними вимогами педагогічної діяльності, так і специфічні для кожної предметної групи складові. Структура педагогічних здібностей викладачів філологічних дисциплін містить у собі емоційну підструктуру (педагогічна чутливість), викладачів математичних дисциплін - раціональну підструктуру (педагогічна спрямованість).

Структура предметно-педагогічних здібностей викладача включає загальну для даної предметної групи і специфічну залежно від стажу педагогічної діяльності складові. Загальною для викладачів математичних дисциплін підструктурою предметно-педагогічних здібностей є математичне мислення, для викладачів філологічного напрямку - художня вразливість і т.д.

Між компонентами професійно-педагогічних і предметно-педагогічних здібностей усередині комплексу педагогічних здібностей викладача виявлені три типи функціональних взаємин: антагонізм, автономія, синергія. Перевага певного типу відносин опосередкована етапом професійного становлення викладача і специфікою предмета, що викладається ним. Відносини антагонізму та автономії переважають на етапі оволодіння професією (студенти) і етапі професійного вдосконалювання (5-10 років педагогічного стажу). Відносини синергії - на етапі професійної зрілості (15-20 років педагогічного стажу), обумовлюють професійну майстерність викладача. Збіг векторів педагогічної і предметної спрямованості обумовлює перевагу або найбільш ранній розвиток синергичних відносин. Неспівпадіння векторів - перевагу антагонізму або автономії і більш тривалий і складний шлях гармонізації відносин професійно-педагогічних і предметно-педагогічних здібностей.

Предметна спрямованість діяльності і досвід виступають як опосередковуючі ланки у зміні характеру взаємозв'язків у структурі інтегральної індивідуальності викладача. Структури інтегральної індивідуальності викладачів усередині однієї предметної групи відрізняються більшою подібністю порівняно з аналогічними структурами викладачів різних предметів. Структури інтегральної

індивідуальності працюючих викладачів відрізняються більшою подібністю порівняно зі структурами індивідуальності студентів.

Інтегральна індивідуальність викладачів різних предметів має специфічні характеристики. Для філологів - це чутливість, для математиків - емоційна стійкість. Педагогічні здібності викладача - динамічна система, що розвивається. Розвиток виявляється в ускладненні комплексу педагогічних здібностей, розгортанні окремих властивостей і зміні характеру взаємозв'язків між компонентами педагогічних здібностей.

Розвиток педагогічних здібностей відбувається як під впливом загальних, однакових для всіх предметників вимог діяльності, так і під впливом специфічних вимог, пов'язаних з особливостями викладання конкретного предмета. Існує різна логіка розвитку педагогічних здібностей викладачів різних предметів: а) інтенсивний розвиток предметно-педагогічних здібностей і перевага предметної спрямованості до етапу професійного вдосконалювання (5-10 років стажу); інтенсивний розвиток професійно-педагогічних здібностей і перевага педагогічної спрямованості до етапу професійної зрілості (15-20 років стажу) - викладача математики; б) інтенсивний розвиток професійно-педагогічних здібностей і перевага педагогічної спрямованості до етапу професійного вдосконалювання (5-10 років стажу); інтенсивний розвиток предметно-педагогічних здібностей і перевага предметно-педагогічної спрямованості до етапу професійної зрілості (15-20 років стажу) - викладача української мови і літератури.

Компоненти педагогічних здібностей викладача детерміновані властивостями різних ієрархічних рівнів інтегральної індивідуальності, специфічними залежно від спрямованості предметної діяльності і досвіду самого викладача. Ці зв'язки носять багатозначний характер. Предметно-педагогічні здібності переважно пов'язані із властивостями нижчих рівнів інтегральної індивідуальності - нейродинамічними і психодинамічними. Професійно-педагогічні здібності - із властивостями вищих рівнів - особистісними і соціально-психологічними.

У міру професійного становлення збільшується роль особистісного опосередкування педагогічних здібностей викладача. Виявлені як загальні, так і специфічні для різних предметних груп детермінанти педагогічних здібностей викладача. Загальною є зв'язаність педагогічних здібностей на рівні нейродинамики - з врівноваженістю і рухливістю нервової системи; на рівні психодинамики - з екстраверсією і низьким нейротизмом; на рівні особистості - з товариськістю, сміливістю, експресивністю, емоційною стійкістю.

Оскільки в основі різних компонентів педагогічних здібностей викладачів лежать різні, часом протилежні прояви індивідуальних властивостей або їхніх сполучень, правомірно говорити про існування різних шляхів досягнення успіху у професійній діяльності. Ці шляхи, цілком ймовірно, є стильовими характеристиками даного викладача. Професійна успішність викладача детермінована комплексом його педагогічних і індивідуально-психологічних характеристик.

Таким чином, Індивідуальний стиль педагогічної діяльності характеризує якісну сторону здібностей і є одним із критеріїв здібностей викладача ВНЗ. Між педагогічними здібностями, стилем педагогічної діяльності та індивідуально-психологічними характеристиками викладачів існують два типи функціональних взаємин: взаємна компенсація і синергія. Ці функціональні взаємини детерміновані певним набором індивідуальних властивостей, що характеризують психодинамічну та особистісну активність, адаптивність та емоційну стабільність.

Отримані в результаті емпіричного дослідження відомості про компонентний склад, структуру, характер детермінації, розвитку, психологічні передумови, зв'язок педагогічних здібностей з успішністю та стилем педагогічної діяльності дозволяють психологічно грамотно підійти до питань підвищення ефективності діяльності педагогів у навчально-виховному процесі, формування і розвитку здібностей і майстерності викладачів вищих навчальних

закладів, починаючи з етапу оволодіння професією до етапу професійної зрілості; можуть бути використані у практиці профорієнтації на педагогічні професії, корекції навчання у вищих навчальних закладах педагогічного профілю. Розроблені комплексні методики діагностики педагогічних здібностей, індивідуального стилю діяльності можуть бути використані у практиці профорієнтації, професійного відбору та атестації професорсько-викладацького складу, при підготовці майбутніх психологів і в практичній роботі психологів сфери вищої освіти.

Список використаної літератури

1. Панчук, В. В. Психолого-педагогічні фактори підвищення професіоналізму викладача вищої школи (на матеріалі викладання іноземної мови в технічному вузі): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. В. Панчук ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк, 1996. – 200 с.
2. Цокур, О. С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01; 13.00.04 / О. С. Цокур ; Южно-Украинский гос. педагогический ун-т им. К.Д.Ушинского. - О., 1998. - 269 с.
3. Шевчук, Л. І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів проф.тех.освіти у системі післядипломної освіти : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. І. Шевчук ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2001. – 398 с.